Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Politika každodennosti: Praktiky odporu v kontextu etnické a sociální exkluze na malém městě.

Václav Kubr

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav ŠOTOLA, Ph.D.

Studijní program: Kulturní antropologie

Olomouc 2026

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou práci na téma Politika každodennosti: Praktiky odporu v kontextu etnické a sociální exkluze na malém městě. vypracoval samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum .....

podpis

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Studijní program Kulturní antropologie

Vedoucí práce Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Rok obhajoby 2026

Název práce	Politika každodennosti: Praktiky odporu v kontextu etnické a sociální exkluze na malém městě.
Anotace práce	Tato práce se zabývá každodenními formami odporu a neformální politiky v prostředí etnické a sociální exkluze na malém městě. Zaměřuje se na romské jedince sociálně vyloučených lokalit a analyzuje, jakým způsobem vyjednávají s institucemi, chrání svou autonomii a pracují s identitou v podmínkách dlouhodobé marginalizace. Práce vychází z etnografického výzkumu a ukazuje, že odpor se často neprojevuje otevřeným konfliktem, ale spíše jemnými strategiemi adaptace, tichého nesouhlasu a každodenního vyjednávání.
Klíčová slova	každodenní odpor, každodenní politika, Romové, sociální exkluze, etnicita, strukturální nerovnosti, aktérství, etnografie, maloměsto, marginalizace
Title of Thesis	The Politics of Everyday Life: Practices of Resistance in the Context of Ethnic and Social Exclusion in a Small Town
Annotation	This thesis examines everyday forms of resistance and informal politics in the context of ethnic and social exclusion in a smalltown environment. It focuses on Roma inhabitants of socially excluded localities and analyzes how they negotiate with institutions, maintain their autonomy, and work with identity under conditions of long term marginalization. The thesis is based on ethnographic research and demonstrates that resistance often does not take the form of open conflict, but rather manifests through subtle strategies of adaptation, silent dissent, and everyday negotiation.
Keywords	everyday resistance, everyday politics, Roma communities, social exclusion, ethnicity, structural inequalities, agency, ethnographic research, small-town environment, marginalization

Názvy příloh vázaných v práci - Bez příloh

Rozsah práce 44s 92739

Obsah

1. ÚVOD 5

2 TEORETICKÝ RÁMEC 7

2.1 KAŽDODENNÍ ODPOR 7

2.1.1 Definice a historické souvislosti 7

2.1.2 Formy a mechanismy každodenního odporu 9

2.1.3 Neviditelné praktiky moci *11*
2.2 KAŽDODENNÍ POLITIKA 12
2.2.1 Vyjednávání a adaptace pravidel *12*
2.3 CRITICAL RACE THEORY 13
2.3.1 Strukturální nerovnosti *13*
2.3.2 Etnicita jako konstrukce *15*
2.4 PROPOJENÍ TEORETICKÝCH KONCEPTŮ 17

3 METODOLOGIE 19

3.1 VÝZKUMNÝ DESIGN 19
3.1.1 Etnografický přístup *19*
3.1.2 Výběr lokality a kontext města *21*
3.2 VÝBĚR RESPONDENTŮ 21
3.2.1 Záměrný výběr *21*
3.2.2 Rozmanitost podle věku, genderu a sociálního postavení *23*
3.3 REFLEXIVITA VÝZKUMNÍKA 24
3.3.1 Role výzkumníka v terénu *26*
3.3.2 Možnosti a limity interpretace *26*

4 KONTEXT LOKALITY 27

4.1 HISTORIE PROSTORU 27
4.2 SOCIÁLNÍ STRUKTURA A EKONOMICKÉ PODMÍNKY 28
4.3 VZTAHY MEZI ROMY A NEROMY 30

5 ANALÝZA DAT 31

5.1 OTEVŘENÉ KÓDOVÁNÍ 31
5.1.1 Institucionální zkušenost *31*
5.1.2 Každodenní odpor *32*
5.1.3 Identita *33*
5.1.4 Komunita *34*
5.2 KATEGORIE POLITICKÉ REZISTENCE 34
5.2.1 Interakce s institucemi *34*
5.2.2 Strategie přežití *35*
5.3 HLAVNÍ ANALYTICKÁ TÉMATA 36
5.3.1 Tichý odpor jako každodenní strategie přežití *36*
5.3.2 Vyjednávání se státem: každodenní politika v praxi *37*
5.3.3 Ambivalence důvěry v instituce *37*
5.3.5 Vnitřní diferenciace komunity *38*
5.3.6 Gender a generace jako osy rozdílů *40*
6 AKTÉRSTVÍ MARGINALIZOVANÝCH JEDINCŮ 41

8 ZÁVĚR 42

Abstrakt

Studie analyzuje každodenní strategie rezistence, vědomé a nevědomé politické akty romských obyvatel sociálně vyloučených lokalit maloměstského prostředí, kde historická stigmatizace, strukturální nerovnosti, interní hierarchie a rozdíly v genderu či generace formují interakce s institucemi i uvnitř komunity. Práce zachycuje jemné formy jednání, jako jsou humor, ironie, simulace souhlasu, jazykové kódování a kontrola viditelnosti prostoru, které umožňují chránit možnost sebeurčení a identitu při kontaktu s outsidery. Adaptace "pravidel" probíhá selektivně dle lokálních hodnot a je ovlivněna příbuzenskými vazbami, socioekonomickým postavením i performativním nakládáním s etnicitou jako nástrojem pro získání zdrojů či naopak narušení stereotypů.

Historická paměť přesídlovací politiky socialismu legitimizuje opatrnost vůči novým projektům a podporuje transfer vzorců simulovaného souhlasu mezi generacemi, avšak reálná rodinná historie se ztrácí a důležitá historie už je jenom ta, která se odehrává na novém místě. Etnografický přístup ukazuje aktérství jako kombinaci kontroly interakcí, zásahy institucionálních organizací, řízení reprezentace vůči majoritě a práce s interním symbolickým řádem v prostředí dlouhodobé marginalizace.

1. Úvod

Výzkumné zaměření této práce vychází z potřeby zachytit a upozornit na akty každodenní politiky a rezistenci romských obyvatel sociálně vyloučených lokalit, v prostředí malého města, kde se institucionální tlak a historicky zakořeněná stigmatizace promítají do 1 interakcí, které jsou pro aktéry často určující.

Hlavní je pro mou práci je sledování jemných, často těžko viditelných strategií jednání, humor, ironického přijetí očekávaných rolí či předstírání souhlasu. Cílem dlouhodobě marginalizovaných skupin ve většině není otevřený konflikt (protože nevěří v revoluční zlepšení životních podmínek), ale spíše ochrana vlastní autonomie a identity před tlakem majority Tyto strategie nelze chápat bez vztahu k dlouhodobým historickým procesům, jako například označování Romů jako „nepřizpůsobivé" skupiny a jejich trvalé pozice na okraji sociální struktury (Creţan et al., 2021, p. 3). V českém a slovenském kontextu se jedná o kombinaci institucionalizovaného vymezování

prostoru, například přesídlení či segregace ve školství. každodenní reprodukce těchto stereotypů v interakci mezi Neromy a Romy. Ty jsou předávány již od raného věku prostřednictvím rodinné socializace i školního prostředí, kdy děti absorbují negativní kategorizace jako samozřejmost (Creţan et al., 2021, p. 11). V této historické perspektivě nabývá význam i koncept fragmentovaného habitu, který vystihuje napětí mezi různými poli sociálních zkušeností jednotlivců, například mezi přáním navazovat širší kontakty a emocionálními náklady spojenými s odmítáním ze strany majority (Creţan et al., 2021, p. 16).

Podstatným rámcem je také absence veřejného prostoru v původním Habermasově smyslu uvnitř romských osad, kde tedy základní jednotkou sociálního života zůstává rodina. Organizační struktury jsou určeny převážně příbuzenskými vazbami, což činí formální politickou reprezentaci těžko prosaditelnou (Jakoubek, p. 233). Politická participace pak má specifické vzorce: například výzkum ukazuje výrazně vyšší míru znalosti lokálních politických struktur ve slovenských romských komunitách než v českých, ale také rozpory v důvěře vůči politickým subjektům. Slovenský kontext byl po roce 1989 poznamenán častými legislativními zásahy do volebního systému, což ovlivnilo stabilitu a formu romské politické organizace (Sobotka, 2002, p. 36).

Vztahy mezi Romy a Neromy v některých obcích působily navenek harmonicky, avšak hloubková analýza ukazuje spíše internalizaci až kastovní hierarchie než eliminaci etnocentrismu. Diskurz o „nejlepších Romech“ z určitého okresu poukazuje na mechanismus uznání podmíněného přijetím nadřazenosti majority (Ort, J. 2017, p. 116). Taková asymetrická harmonie se odráží i v posuzování jazykových praktik, kdy rodiče volící češtinu pro své děti byli hodnoceni jako „gádžovští“, ale zároveň mohli být uváděni jako pozitivní příklad (Ort, J. 2017, p. 45

Tento argument vychází I z bibliografického výzkum identity, který ukazuje, že i přes absenci sdílené kultury či silných vazeb napříč širší romskou komunitou (města, okresy, státy) lze hovořit o kategorii „Romové“. Identita je totiž formována jak vlastní auto-reprezentací, tak pohledem majority s reálnými důsledky pro každodenní život těchto jedinců (Dienstbierová, 2011, p. 4).

Předpokládá to způsoby vyjednávání s institucemi, které mohou být pro někoho příležitostí k symbolickému odporu, pro jiného zase strategickým přijetím určité role za účelem minimalizace konfliktu. Historická zkušenost s politikami asimilace odhaluje kontinuitu symbolických bariér. Místní orgány často odmítaly realizovat centrální opatření ve prospěch mobility Romů a samy

reprodukovaly anticigánské postoje (Ort, 2023, p. 38). Tyto faktory společně pomáhají vysvětlit současný stav segregace a omezené důvěry vůči státním institucím. Stigmatizace se zde neodvíjí jen od chudoby či údajné „nepřizpůsobivosti“, ale z dlouhodobě přenášených představ o nerovnosti mezi skupinami (Creţan et al., 2021, p. 16).

Celkově lze říct, že kontext každodenních odporových strategií zahrnuje nejen aktuální mikro interakce ve městech či osadách, ale i vrstvy historického násilí, institucionalizovaných forem separace a kulturních mechanismů uvnitř samotných komunit. Tyto vrstvy se prolínají s individuálním aktérstvím, schopností jednotlivce reagovat na dané podmínky způsobem, který může být interpretován jako adaptace nebo rezistence.

V analýze tedy budu muset sledovat jemné rozdíly mezi těmito formami jednání tak, aby nevznikly zjednodušující dichotomie typu „internalizace vs. odpor“ (Creţan et al., 2021, p. 2). To vytváří prostor pro interpretaci nejen výslovně deklarovaných postojů respondentů, ale i jejich implicitních gest a situací, kde se moc vyjednává beze slov.

2 Teoretický rámec

2.1 Každodenní odpor

2.1.1 Definice a historické souvislosti

Koncept každodenního odporu vznikl jako reakce na teoretické rámce „konstraintu“ 70. let, které marginalizované skupiny vnímaly hlavně jako pasivní nebo bezmocné (Ballard, 2023, p. 2).

V rámci tohoto myšlenkového progresu začal být zdůrazňován fakt, že i lidé pod dlouhodobým tlakem, se neomezují pouze na přežívání, ale aktivně hledají způsoby, jak v mikrosféře vztahů vyjednávat s mocí. Scottova definice odporu klade důraz na úmysl za činem. Jakýkoli akt člena minoritní skupiny, jehož záměrem je omezit nebo odmítnout nátlak skupin majoritních, případně prosadit vlastní požadavky vůči nim.

Takto formulovaná definice umožňuje zahrnout široké spektrum aktivit od záměrného „protahování času“ či předstírání souhlasu až po využití alternativních metod práce, které se liší od těch schválených autoritami. Scottova práce od začátku připouští, že tyto formy odporu mohou

mít omezený účinek, někdy dokážou zmírnit vykořisťování, jindy upravit hranice přivlastňování zdrojů, a jen výjimečně pomoci destabilizovat celý systém (Ballard, 2023, p. 6).

Kritici jako Katz upozorňují na to, že velká část toho, co je označováno za odpor, může spadat spíše do kategorií „resilience“ nebo „reworking“, tedy strategií přežití či reformy životních podmínek bez přímého útoku na hegemonní struktury (Ballard, 2023, p. 9).

Přesto má tento rámec potenciál zachytit právě ty mikro politické momenty, které běžná historie přehlíží. De Certeau popsal každodenní život jako prostor „poaching“, tedy drobného narušování pravidel a využívání cizích struktur pro vlastní účely (Ballard, 2023, p. 2).

Lefebvre upozornil na paradox městských okrajových komunit: byť jejich prostor působí navenek jako výraz autonomie či rezistence vůči dominantnímu řádu, kapitalisticky produkovaný prostor má schopnost tuto odlišnost absorbovat a neutralizovat (Ballard, 2023, p. 9). Tyto historické souvislosti naznačují dichotomickou povahu odporu – na jedné straně zachovává určitou míru subjektivní kontroly nad vlastní situací, na druhé straně může neúmyslně stabilizovat systémové nerovnosti.

Pro romské komunity sociálně vyloučených lokalit se koncept každodenního odporu pojí s dlouhodobou stigmatizací a externalizací jejich reprezentace. Například fragmentovaný habitus popsaný ve výzkumu ukazuje na napětí mezi silnou skupinovou identifikací a snahou rozšiřovat sociální vazby mimo komunitu, která je ne vždy účinná. (Creţan et al., 2021, p. 7).

Historické zkušenosti s marginalizací, včetně politického reprezentování Romů majoritními strukturami spíše kvůli komunikaci, než skutečné participaci ovlivňují formy jednání v současnosti (Bunescu, 2014, p. 8). To znamená, že i individuální aktivity jsou rámovány následováním předchozích politických mechanismů. V teoretickém smyslu lze také pozorovat posun od chápaní odporu jako kolektivního projektu k uznání jeho individuální dimenze.

Scott argumentoval proti představě, že skupina utlačovaných musí být nutně kolektivní: ukázal, že mnohé formy odporu se odehrávají izolovaně a bez viditelného koordinovaného úsilí (Ballard, 2023, p. 4). Tato „disperzní moc“ má podobu nenápadných strategií, nesplnění předepsaných kvót práce, ignorování příkazů či volba neformálních zaměstnání namísto těch kontrolovaných státem. Současně je podle Scotta viditelné napojení konceptu na širší tendence části politické levice.

V jeho modelu se prostor změny nachází spíše ve spontánních formách kooperace bez hierarchie než ve vynuceném převratu systému (Ballard, 2023, p. 6).

Tento pohled otevírá možnost interpretovat rezistenci jako nekonečný proces mikro úprav vztahů moci v každodenním kontextu. Přesto není politicky žádoucí výsledek garantován, a i záměrně formulované strategie mohou selhat nebo vést k opačným důsledkům. Reakce na teorii každodenního odporu jsou variabilní. Někteří autoři vidí nebezpečí romantizace rezistence marginalizovaných lidí, zejména pokud jsou jejich strategie interpretovány automaticky jako odpověď na strukturální útlak. I na svých vlastních výzkumných praktikách pozoruji tento problém dost silně, avšak je poměrně dost dobře řešitelný vlastní reflexí. Spivak varuje před tendencí prezentovat jedince jako politicky obratné subjekty jen proto, aby zaplnili mezeru ve vlastní teorii (Ballard, 2023, p. 7).

Tyto kritiky potvrzují nutnost opatrného nakládání s pojmem odpor. Nelze jej aplikovat univerzálně ani bez ohledu na kontext. Celkový rozměr každodenního odporu tedy zahrnuje několik vrstev – ideový posun směrem k uznání individuálního aktérství, propojení s dlouhodobými procesy stigmatizace a vytvoření specifických forem habitusu u Romů. Potřebu rozlišovat mezi strategií přežití x rezistencí a reflexi rizika idealizace.

V konkrétních romských lokalitách to znamená sledovat nejen viditelné projevy nesouhlasu či odmítání pravidel, ale také jemnější mechanismy vyjednávání identity v interakcích s institucemi i uvnitř skupiny samotné. Ty mohou být rychle interpretovány jako adaptace či kompromis, avšak při bližším pohledu se ukáže jejich význam pro udržení autonomie ve světě strukturovaném nerovností.

2.1.2 Formy a mechanismy každodenního odporu

Formy každodenního odporu v prostředí sociálně vyloučených lokalit lze chápat jako balíček strategií, které se pohybují na škále od explicitních projevů nesouhlasu až po tichá, nenápadná jednání.

V terénu se tyto formy objevují v podobě nepřímého vyvázání se z autority, například úmyslným nedodržením instrukcí, zpomalením práce nebo volbou alternativního způsobu provádění činnosti, který sice nenaplňuje očekávání institucí, ale zároveň je obtížně sankcionovatelný. Důležitá je zde

schopnost jedinců měnit význam určitého jednání podle situace a okolí: stejný úkon může být uvnitř komunity chápán jako projev nezávislosti, zatímco navenek působí jako konformní (Ballard, 2023, p. 8).

Respondenti popisovali situace, kdy oficiálně souhlasili s obecními projekty, ale následně upravili jejich využití podle vlastních potřeb. Tento typ strategie lze interpretovat jako „poaching“ ve smyslu de Certeaua, využití cizích struktur a zdrojů ke splnění vlastních záměrů bez otevřené konfrontace (Ballard, 2023, p. 11). Mechanismy každodenní rezistence mohou být také čistě prostorové, úprava fyzického uspořádání domácností nebo veřejného prostoru tak, aby odpovídalo potřebám komunity a zároveň porušovalo formální pravidla užívání (Ballard, 2023, p. 9). V některých případech neformální obsazení pozemků vedlo k tomu, že instituce musely akceptovat status quo, a dokonce upravit legislativu. Tento proces však nevznikl jako koordinovaný politický projekt: byl výsledkem mnoha individuálních rozhodnutí motivovaných praktičností či touhou po stabilním bydlení.

Zajímavá je i ambivalence vůči majoritním normám: aktéři mohou jednat současně v souladu i proti nim. Například nelegální napojení na elektrickou síť bylo popsáno nejen jako způsob přežití, ale i jako krok ke „spravedlivému přístupu“, protože oficiální služby byly buď nedostupné, nebo finančně neúnosné. Takové jednání není primárně prezentováno jako politické gesto: jeho možné kolektivní hájení nastává teprve tehdy, když jsou ohroženy již dosažené výhody (Ballard, 2023, p. 10). Kritický pohled na tyto formy odporu upozorňuje na riziko jejich romantizace. Činnost interpretovaná jako rezistence může být jen strategií přežití bez většího dopadu na mocenské vztahy (Ballard, 2023, pp. 8–10). Stejně tak nelze předpokládat lineární přechod od individuálních aktů ke kolektivní změně: mnohé praktiky vznikají spontánně a jsou vedeny motivacemi nezahrnujícími politický záměr. K tomu přistupuje možnost opačného efektu – některé mechanismy mohou systém nerovností posilovat místo narušení jeho základů (Ballard, 2023, p. 8). Celkový obraz každodenních mechanismů odporu tak není homogenní ani jednoznačně emancipativní. Obsahuje jemné formy vyjednávání času, prostoru a identity – propojování pragmatických potřeb s aktuálními možnostmi obcházení pravidel a využívání kulturních znaků k přesměrování moci alespoň dočasně směrem k aktérům samotným. Tyto formy jsou vždy zasazeny do vztahu mezi strukturálním tlakem a možnostmi aktérství jednotlivců i skupin, což činí jejich interpretaci citlivou na kontext a méně vhodnou pro univerzální kategorizace.

2.1.3 Neviditelné praktiky moci

Neviditelné praktiky moci v prostředí sociálně vyloučených romských komunit představují souběh každodenních interakcí, v nichž se struktury dominance a jejich lokální interpretace vzájemně formují. Tyto praktiky nemusí být patrné na první pohled, protože se odehrávají v situacích „obyčejných“, při pracovních výjezdech, sousedských rozhovorech nebo uvnitř rodinných sešlostí. Právě tam se ukazuje, jak mocenské vztahy nejsou jen vnucovány zvenčí, ale jsou také interně reprodukovány či přetvářeny (Ort, 2023, p. 57). Respondenti často poukazují na to, že jisté formy vyjednávání s institucemi zůstávají skryté, ať už kvůli nutnosti ochrany vlastních zdrojů, nebo kvůli tomu, že explicitní konflikt by mohl vést k dalšímu zhoršení vztahů. Taková strategie navenek ukazuje ochotu spolupracovat, ale zároveň slouží k zachování autonomie nad tím, co se skutečně změní (Dušková, 2024, p. 4). V těchto mikro situacích lze sledovat přítomnost mocenských pozic uvnitř samotné komunity. Malíkův Výzkum ve Spiši ukázal, že tradiční příbuzenské jednotky byly kdysi hlavním determinantem sociálních vztahů a hranic uvnitř komunit.

Dnes už jsou tyto hranice více rozostřené, ale vznikly nové formy vymezování, tentokrát podle socioekonomického statusu (Malík, 2023, p. 41). Tento interní hierarchický prvek může být stejně silný jako tlak majority a ovlivňuje i způsob, jakým jednotlivci interpretují své vazby a povinnosti vůči ostatním.

Mocenské vztahy tedy nevytváří pouze instituce: jejich logiku formuje také interní diferenciace a symbolická kontrola nad tím, „kdo má právo mluvit“. Neviditelnost těchto praktik spočívá i v tom, že jisté projevy odporu vůči dominantnímu systému mohou zároveň reprodukovat jiné formy útlaku. Celkově lze říct, že neviditelnost těchto praktik nespočívá jen v jejich skrytosti před očima majority, ale často jde o způsoby jednání natolik běžné a samozřejmé uvnitř komunity, že nemají charakter „politického aktu“ pro samotné aktéry. Z analytického hlediska však tyto činnosti představují zásadní složku mikro politiky, uchovávají kontrolu nad klíčovými oblastmi života (prostor, čas, reprezentace) a zároveň formují podmínky budoucích interakcí mezi komunitou a institucemi v kontextu dlouhodobé marginalizace (Ort, 2023, p. 57).

2.2 Každodenní politika

2.2.1 Vyjednávání a adaptace pravidel

Vyjednávání a adaptace pravidel v prostředí sociálně vyloučených komunit představuje nekonečný proces, který se odehrává ve vztahu k institucím i uvnitř komunity samotné. Aktéři nejsou jen pasivními příjemci regulací, jejich každodenní zkušenosti ukazují schopnost upravovat, reinterpretovat a selektivně internalizovat formální normy tak, aby odpovídaly lokálním potřebám a možnostem (Ort, 2023, p. 6).

Tento proces může na první pohled působit jako souhlas s požadavky majority, ale při bližším sledování je zřejmé, že jde o jemně vyvážené strategie, kombinaci zdánlivé poslušnosti a obcházení pravidel. Adaptace není pouze otázkou vztahu k majoritní společnosti. Uvnitř komunity fungují vlastní normy a očekávání, která mohou být v konfliktu s externími požadavky. Významným tématem vyjednávání jsou ekonomické regulace a přístup k veřejným službám. Role humoru a ironie má při adaptaci pravidel rovněž významný vliv. V pracovním prostředí nebo při styku s úředníky využívají aktéři jazykové hry k relativizaci autority či k odlehčení napjaté situace. „Výrok „podle protokolu jsem asi problémový občan“ slouží nejen jako kritika absurdních kategorizací, ale také jako signál směrem k publiku uvnitř komunity: pravidla lze brát s rezervou, pokud existuje prostor pro jejich reinterpretaci“ (Ballard, 2023, p. 10). Historický kontext těchto strategií ukazuje kontinuitu mezi minulostí a současností. Resettlement politika šedesátých let byla státem formulována jako nástroj likvidace „deviantního způsobu života“, ale v praxi se potkala s aspiracemi mnoha romských rodin na prostorovou a socioekonomickou mobilitu (Ort, 2023, p. 6). Vyjednávání tehdy probíhalo v různě, a tak si komunity přisvojily část centrálních cílů (např. přesun do nových lokalit), avšak odmítly jiné (asimilační tlak). Současné adaptace pravidel mají podobnou logiku. Selektivní akceptace prospěšných změn při současném odmítání těch, které by ohrožovaly kontrolu nad vlastní identitou. Dlouhodobé skupinové stigmatizace (Creţan et al., 2021, p. 10) zásadně ovlivňují i to, jak aktéři přistupují k formálním normám. Nedůvěra ke státním institucím vede často k preferenci neformálních vzorců jednání, tedy že adaptace pravidel tu funguje spíš jako prevence než otevřená rezistence. Deklarovaný souhlas s insticuionálnáími zásahy nevylučuje následné úpravy jejich obsahu směrem k lokálním prioritám, jde o kombinaci politicky přijatelných gest navenek a skrytého prosazování vlastních zájmů uvnitř komunity.

Uvnitř komunity samotné bývá vyjednávání o tom „jak budeme dodržovat“ určité regulační rámce zatíženo interní hierarchií. Sociální kapitál spojený s příbuzenskými vazbami či ekonomickým postavením rozhoduje o tom, kdo má právo jednat s úředníky nebo kdo může určovat lokální interpretaci pravidel (Fónadová, 2011, p. 146). Adaptace zde není rovnoměrná. Některé skupiny mohou mít větší prostor pro flexibilní aplikaci norem než jiné. Různorodost těchto procesů spočívá zejména v tom, že strategie vyjednávání mohou působit emancipativně i konzervativně zároveň. Umožňují udržet kontrolu nad klíčovými oblastmi života, například uspořádáním prostoru, ale zároveň mohou reprodukovat určitá omezení uvnitř komunity (např. genderově podmíněné role) (Ort, 2023, p. 57).

Adaptace pravidel tedy není jednoduchým procesem odporu ani akceptace: je výsledkem permanentního pohybu mezi požadavky majority, interními normami a individuálními možnostmi aktérů. Celkový obraz tohoto vyjednávacího procesu připomíná složitou síť malých rozhodnutí a úprav: počínaje symbolickými gesty při interakci s institucemi, přes konkrétní změny organizačního rámce projektů až po každodenní volbu jazyka nebo způsobu distribuce zdrojů uvnitř komunity. V každém případě jde o hledání rovnováhy mezi viditelným souhlasem navenek a reálnou kontrolou nad tím, co se skutečně změní. Tento kompromis není stabilní: jeho formy se mění podle aktuálních podmínek a zkušeností jednotlivců i skupin, což činí z adaptace pravidel fluidní součást každodenní politiky romských komunit v malých městech.

2.3 Critical Race Theory

2.3.1 Strukturální nerovnosti

Strukturální nerovnosti na malém městě, které bylo předmětem výzkumu, zahrnují nejen rozdíly mezi romskou a neromskou částí populace, ale i protkané vrstvy vnitřní hierarchie uvnitř samotných komunit/rodin/ulic.

Nerovnosti jsou zde formovány několika nezávaznými způsoby, oficiálním rámcem majority a interním řádem, přičemž oba systémy mohou působit společně, ale i proti sobě. Vnější nerovnost je často reprodukována prostřednictvím institucionálních postupů, například přístup ke vzdělávání je limitován segregací romských dětí do tzv. speciální školy, což dlouhodobě omezuje jejich možnost dosáhnout vyššího stupně vzdělání a tím i socioekonomické mobility (Dostálová, 2010, p. 3). Speciální škola na tomto malém městě má v sobě i základní školu běžnou, tudíž etnická

segregace nemusí probíhat pouze na základě výsledů prospěchu. Tento mechanismus diskriminace se opírá o kombinaci stereotypních očekávání majority a neschopnost školského systému flexibilně reagovat na specifické potřeby žáků z odlišného sociokulturního prostředí.

Interní struktury moci uvnitř komunit navíc vytvářejí další vrstvu nerovností. Prostorová marginalizace působí jako další dimenze strukturální nerovnosti. Většina respondentů měla zkušenost s životem ve fyzicky oddělených ulicích či domech, kde absence infrastruktury, byla interpretována institucemi jako „technický problém“, ale pro komunitu představovala faktické potvrzení její nižší hodnoty. Reprezentanty komunity nejsou poté vybíráni komunitou samotnou, nýbrž majoritou. To má zásadní dopad na politickou reprezentaci. Vnitřní rivalita může bránit jednotnému vyjednávání s institucemi, což následně posiluje hegemonii majority.

Historicky se strukturální nerovnosti promítaly i do politik přesídlování, kdy stát usiloval o odstranění tradičních prostorových formací romských osad a přesun obyvatel do nových lokalit (Ort, 2023, p. 12). Záměr státní politiky byl formulován jako modernizační krok, ale v praxi často ignoroval skutečnost, že prostorové a sociální vazby uvnitř komunity jsou klíčové pro její fungování.

Odstranění těchto vazeb vedlo u některých rodin k destabilizaci sociálního statutu a snížení možnosti participace na pracovním trhu. Politická práva byla deklarována jako jedna z cest řešení nerovností: například Rada Evropy doporučila uznání Romů jako národní menšiny a naplnění příslušných skupinových práv (Sobotka, 2002, p. 8). Praxe však ukazuje, že samotné právní ukotvení statusu nevede automaticky ke zvýšení zastoupení Roma v politickém životě, spíše i naopak. Tam, kde počet Romů byl nízký, závisela jejich účast na podpoře mainstreamových populisticky zaměřených politických stran, bez této podpory nebylo možné využít potenciál právního statusu.

Strukturální nerovnosti se odvíjejí také od přístupu ke kulturním zdrojům. Zdroje argumentují, že stát má povinnost zachovat národní a etnické kultury jako součást svobody jednotlivců (Sobotka, 2002, p. 8). Jiné zdroje uvádí, že tyto kultury nejsou nezbytnou součástí liberalismu a ochrana individuálních práv má přednost před kolektivními nároky. Tento spor má praktický dopad – politika zaměřená jen na kolektivní práva může přehlížet potřebu individuálních nástrojů pro překonání diskriminace.

Ekonomická úroveň nerovností se projevuje jak ve formálním sektoru (obtížný přístup k zaměstnání odpovídajícímu kvalifikaci), tak v neformální ekonomice lokalit. Socioekonomická asimilace může být chápána buď jako dosažení průměrného či nadprůměrného statusu podle vzdělání a příjmu, nebo jako participace trhu práce či vzdělávacího systému za podmínek podobného sociálního zázemí (Fónadová, 2011, p. 78).

Celkový obraz strukturálních nerovností tedy zahrnuje víc, než jen klasickou dichotomii mezi majoritou a minoritou. Jde o síť překrývajících se omezení. Institucionálně podporovaná segregace ve školství či bydlení, prostorová marginalizace, interně reprodukované statusové rozdíly, férovost politické reprezentace závislá na ochotě majority přijmout menšinové kandidáty, konfliktní rovina mezi kolektivními právy a individuální svobodou a ekonomické bariéry vycházející jak z vnější diskriminace, tak z interních distribučních mechanismů zdrojů.

Každé z těchto omezení funguje nejen samostatně, ale také ve vzájemném propojení, výsledkem je struktura nerovností odolná vůči jednoduchým intervencím.

2.3.2 Etnicita jako konstrukce

Pojem etnicity se v prostředí romských komunit sociálně vyloučených lokalit neprojevuje jako univerzální a sdílená kategorie, ale spíše jako situovaná a proměnlivá konstrukce, kterou aktéři používají selektivně podle kontextu. Empirická data ukazují, že koncept „romského národa“ je pro mnohé respondenty vzdálený a že jejich každodenní identifikace vychází primárně z rodinných sítí a příslušnosti k lokalizovaným skupinám (Jakoubek, p. 236).

Národní nebo etnické sebe-vymezení zde nevystupuje jako základní organizační princip, místo toho mají dominantní roli příbuzenské vazby a historicky zakořeněný statusový řád (Jakoubek, p. 146). Jakoubek proto hovoří o „etnické indiferenci“ (Jakoubek, p. 197), aby pojmenovali absenci výsadního postavení etnicity při utváření kolektivních identit těchto komunit.

Respondenti opakovaně naznačovali, že označení „Rom“ užívají spíše v situacích, kdy interagují s institucemi nebo majoritou. V interním prostoru osady mluví o sobě pomocí kategorií odkazujících na označení Cigán:

„Já jsem hrdej na to, že jsem cigán, po revoluci nám všichni začali říkat Romové, ale to se mi nelíbí. Já jsem se narodil jako Cigán, a taky chcípnu jako Cigán. Tys předtím říkal, že slovo cigán

má nějakou hmm, no… divnou historii. Ale mě je ta historie šumafuk. Jsem Cigán, a tím to pro mě hasne.“

Nicméně respondenti odpovídali, že dokážou zdůraznit či potlačit romskou identitu podle toho, jaký účel to plní v daném okamžiku. Ve formování současných podob identity hrálo roli i období státního socialismu. Oficiální politika tehdy odmítala Romy uznat jako samostatnou menšinu, ale fakticky jejich odlišnost využívala k prosazování asimilačních opatření.

Po roce 1989 se otevřela možnost deklarovat „romskou národnost“ při sčítání lidu, avšak už o několik let později se začaly objevovat názory, i uvnitř romských komunit, že pojem romského národa neodpovídá realitě sociálních vztahů (Kašparová, 2007, p. 80).

Pro část respondentů byla tato kategorie cizí: neodmítali ji z obav nebo nedůvěry vůči úřadům, ale proto, že v jejich myšlení jednoduše nepředstavovala smysluplný referenční rámec (Jakoubek, p. 197).

Při zúčastněném pozorování jsem pozoroval i strategické využití "romství" jako zdroje vyjednávací moci. V interakci s neziskovou organizací se jedinci otevřeně přirovnávali do držitelů „tradiční romské kultury“, díky užívání romštiny před Neromy.

Toto ukazuje dvojsečnost charakteru etnicity jako sociální konstrukce. Může být zároveň nástrojem emancipace i mechanismem reprodukce stereotypů. Další vrstva konstrukce etnicity souvisí s mezi-skupinovou dynamikou mezi různými romskými celky.

V několika případech terénních návštěv bylo patrné, že úřady preferovaly jednat vybranými Romy, což fragmentovalo možnosti kolektivního prosazování zájmů celé komunity.

Dalším zdánlivě banálním momentem je i selektivní odkazování na etnicitu ze strany majority. Instituce i místní neromští obyvatelé, jak kdyby očekávají od Romů jednání „jako od Romů“. S čímž se nutně pojí starý známý idiom, který slyšel snad každý Rom:

„Na to, že jsi Cigán, jsi fakt v pohodě.“

Těmito výroky pak implicitně predikují hodnoty a chování této skupiny a stereotypizované identitě přisuzují stabilitu (Pelikán, 2017, p. 68).

Ve folklorních narativech jsou Romové (v těchto případech se používalo hlavně označení Cikán) vyobrazováni jako prototyp „blízké exotiky“, což kombinuje prvky distance i určité laskavosti. Tento kulturní vzorec má praktický dopad, který proniká do každodenních interakcí a ovlivňuje to, jak jsou interpretovány gesta adaptace či odporu.

V rozhovorech část respondenstva reflektovalo zkušenost s tímto projekčním a orientalizačním rámcem majority převážně ironicky. Postarší mužský respondent popsal setkání na úřadu práce:

R: „Oni čekaj, že přijdu v teplákách a budu prosit… tak jsem si vzal košili a kravatu abych jim ukázal že nejsem žádnej vagabund.“

Takové jednání lze chápat jako mikro politickou práci s etnicitou a rezistenci vůči stereotypům, využití očekávání druhých k narušení očekávaného scénáře bez nutnosti explicitního konfliktu. Nicméně tento proces je natolik protkaný nuancemi a kontinuitou interakcí, že snaha o rozdrcení aktuálních stereotypů se může přelnout k vytváření stereotypů pravého opaku.

2.4 Propojení teoretických konceptů

Propojení teoretických konceptů odporu, každodenní politiky a konstrukce etnicity v prostředí sociálně vyloučených romských komunit ukazuje, že jednotlivé teorie nelze chápat odděleně. Spíše se vzájemně prolínají v konkrétních jednáních aktérů. Koncept každodenního odporu tak, jak byl formulován například Scottem, poskytuje rámec pro interpretaci tichých strategií, které romští obyvatelé používají k uchování prostoru autonomie, i když navenek vyjadřují souhlas s požadavky majority.

Tyto strategie se však neodehrávají v „bezčasí“: jsou pevně zasazeny do strukturálních nerovností a do specifické povahy etnického sebe vymezeni uvnitř komunity (Jakoubek, p. 231). Praktiky jako simulace souhlasu či využití humoru při kontaktu s institucemi představují nejen reakci na okamžitý tlak, ale i způsob práce s viditelností identity.

Například respondentka popsala situaci na sociálce:

„Už se šklebili, jak čekali, že budu zmatená, ale já přišla rovnou s papírama a jsem jim rovnou řekla, co maj dělat.“

Tento moment spojuje každodenní politiku (řízení interakce v rámci institucionalizovaného procesu) s performativním nakládáním s etnicitou a volbou prezentace sebe sama jako kompetentní aktérky navzdory stereotypnímu očekávání.

Každodenní politika, zejména vyjednávání pravidel, funguje zároveň jako mechanismus odporu i adaptace. Selektivní přijímání části institucionálních zásahů a úprava jejich obsahu podle potřeb komunity udržuje neustálou formu konfliktu mezi majoritou a minoritou.

Neviditelné praktiky moci spojují oba koncepty. Odpor i adaptaci. Tím, že fungují na rozhraní mezi strukturální nerovností a lokální kontrolou zdrojů. Interní hierarchie založená převážně na příbuzenských sítích může rozhodovat o tom, kdo má možnost reprezentovat komunitu navenek.

Z pohledu každodenní politiky pak tento výběr ovlivňuje nejen obsah vyjednávání s institucemi, ale také míru ochoty přijmout určité formální normy. V konkrétní praxi to znamená, že adaptační strategie nejsou rovnoměrné napříč komunitou. Lidé z vyššího interního statusu mohou mít větší prostor pro flexibilní aplikaci pravidel a pro kontrolu nad procesem jejich implementace (Fónadová, 2011, p. 146).

Historická paměť marginalizace provozuje další vrstvy propojení: období socialismu a následná transformace vytvořily rámec nedůvěry vůči státním institucím (Sobotka, 2002, p. 38), což vede k preferenci neformálních vzorců jednání typických pro každodenní politiku Romů.

V těchto případech pracuje koncepce odporu společně s teorií etnicity: vyjednávání probíhá v rovině identity („my Romové“) versus majority („oni“), přičemž hranice této dichotomie jsou flexibilní a mohou být posouvány podle aktuálních okolností interakce (Dienstbierová, 2011, p. 54).

Ambivalence propojených konceptů je patrná tam, kde formy odporu reprodukují jiné typy omezení uvnitř komunity.

Tady je nutné vnímat mikro politiku nejen jako individualizační proces, protože konstruktivistický pohled na etnicitu připomíná, že aktérství může být situované a že stejné jednání má různé důsledky pro různé segmenty populace. Podobně strukturální nerovnosti nejsou jen výsledkem externích faktorů, ale těmito faktory jsou i interně reprodukované rozdíly, které mohou mít stejně

silný efekt na omezení participace při jednáních s obcí či neziskovými organizacemi (Jakoubek, p. 229).

Takové propojení teoretických rámců umožňuje interpretovat terénní data nikoli jen podle jedné dominantní teorie, ale jako komplexní síť vzorců jednání ovlivněných současně historickou zkušeností marginalizace, aktuální strukturální nerovností a flexibilním nakládáním s etnicitou v závislosti na kontextu.

Aktérství jedince se zde pak projevuje ve schopnosti kombinovat prvky odporu (kontrola rytmu interakcí, selektivní implementace pravidel), adaptace (modifikace institucionálních projektů) a performativního sebe vymezení (volba viditelnosti romské identity) takovým způsobem, který maximalizuje možnosti jednání uvnitř omezeného prostoru daného strukturálními podmínkami.

3 Metodologie

3.1 Výzkumný design

3.1.1 Etnografický přístup

Etnografický přístup byl v tomto výzkumu zvolen jako hlavní metodologická cesta vzhledem k potřebě detailního a osobního zachycení dynamiky každodenních praktik, vztahů a mocenských mechanismů Romů uvnitř maloměstských komunit.

Terénní práce vycházela z logiky induktivního sběru dat, kdy uplatnění metod jako účastnické pozorování, hloubkové rozhovory a analýza dokumentů probíhalo v rámci opakovaných návštěv a přespávání v obytné dodávce v lokalitách. Struktura terénních návštěv byla variabilní interakcí během zúčastněného pozorování během až po rozsáhlé, několikahodinové polostrukturované rozhovory s místními Romy.

Podstatnou složkou etnografického přístupu byla snaha o „ponoření“ do prostředí respondentů, jak jej popisují (Kirner & Mills, 2023, p. 70). V praxi to znamenalo nejen fyzickou přítomnost v domech či městských částech, ale i intimní rozhovory s participanty. Tento způsob zapojení vytvářel prostor pro navázání důvěry, která byla klíčová k získání dat o citlivých tématech, jako jsou strategie obcházení institucí či interní hierarchie statusu.

Respondenti často uváděli informace jen v situacích, kdy jsem přesně pozoroval, co se předešlé dny dělo. Tento postup nebyl dokonalý, avšak participant sdílí alespoň část jejich každodenní zkušenosti, i když se jim zdají nepodstatné. Po vstupu do terénu bylo nutné upravit původní výzkumné okruhy, protože některé otázky nebylo možné otevřeně položit bez narušení vztahu, a tudíž jsem často jako výzkumník musel předstírat, že předkládané informace slyším poprvé. Výzkum tedy postupoval formou postupného „dosazování“ témat do rozhovorů podle aktuální situace a časoprostoru. Například téma jazykových strategií se objevovalo spontánně při diskusi o školní docházce dětí a bylo následně sledováno v dalších interakcích i mimo školní kontext.

Mé pozorovatelské zápisy obsahovaly nejen faktický průběh událostí, ale i reflexi vlastní pozice badatele a potenciální vliv jeho přítomnosti na jednání respondentů, i přes to, že jsem se snažil působit jako kolemjdoucí. Situace. Kombinace rozhovorů a pozorování umožnila alespoň částečné potvrzování dat. Hloubkové rozhovory poskytly verbální artikulaci strategií jednání. Pozorování zase ověřilo či doplnilo jejich skutečné provádění v praxi.

Jedna mladá matka například popsala svou strategii „dělání věcí po svém“, což se následně potvrdilo i sledováním jiných matek při vyzvedávání dětí ze školy. Nastala situace, kdy dítě bylo před vychovatelkou bráněno matkou, avšak po odchodu z areálu nastal fyzický trest za jeho chování.

Při práci v terénu bylo nutné reagovat na bariéry vstupu do komunity, I přes fakt, že identifikuji jako Rom, byl jsem vždy ze začátku považován za Neroma. Některé rozhovory vyžadovaly doporučení od již známého člena před tím, než umožnily hlubší vhled do života. V Metodologii jsem se snažil zahrnout i reflexi mě jako badatele součásti interakce. V některých momentech respondent explicitně formuloval očekávání vůči výzkumu „No a napiš tam, že, žádný podvodný praktiky tu nevedu, klidně i do tý facebookový skupiny!“, což implikovalo pokus o využití výzkumného aparátu ke komunikaci požadavků směrem k ostatním.

Tyto momenty byly zaznamenány jako součást mikro politických strategií, kdy šlo o využití přítomnosti outsidera ke zvýšení viditelnosti určitého problému bez přímého konfliktu s „autoritou“.

3.1.2 Výběr lokality a kontext města

Výběr lokality byl ovlivněn potřebou zachytit různé typy prostorového a sociálního uspořádání, které se objevují v prostředí sociálně vyloučených romských komunit. Terén zahrnoval malé město v regionu střední Moravy, jehož urbanistická struktura vytvářela specifické podmínky pro kontakt s institucemi. Volba této lokality nebyla čistě technickým rozhodnutím: odrážela úvahy o tom, jak typ prostoru ovlivňuje mikro politiku a možnosti každodenního odporu.

3.2 Výběr respondentů

3.2.1 Záměrný výběr

Výběr respondentů v tomto výzkumu probíhal na základě záměrného výběru, který umožnil cíleně zahrnout aktéry s odlišnými zkušenostmi, pozicemi a rolemi v rámci sociálně vyloučených romských komunit. Kritériem nebyla reprezentativnost statistického typu, ale schopnost jednotlivce či skupiny poskytnout detailní vhled do sledovaných témat – každodenního odporu, mikro politiky a konstrukce etnicity, a to z perspektivy různého interního statusu, životních trajektorií a vazeb na institucionální prostředí (Kirner & Mills, 2023, p. 76).

Tento způsob výběru vycházel z realistického předpokladu, že klíčové informace o neviditelných formách moci a strategiích adaptace pravidel jsou často koncentrovány u těch, kdo mají možnost nebo odvahu tyto praktiky reflektovat. Při definování výběrových kritérií bylo bráno v úvahu několik vrstev identity a pozice aktéra, protože se jejich vztah k majoritě i k ostatním Romům mohl zásadně lišit (Jakoubek, p. 229). Byli osloveni respondenti s vysokým kulturním kapitálem například ti, kdo měli delší zkušenost se zaměstnáním v neromském prostředí nebo prošli vyšším typem vzdělání (Fónadová, 2011, p. 70). Důležitým kritériem byla i historie migrace: někteří účastníci prošli krátkodobou nebo sezónní pracovní migrací do zahraničí, což mělo dopad na jejich status uvnitř komunity a schopnost formulovat zkušenosti s adaptací na odlišné institucionální systémy.

V terénním procesu se záměrný výběr často opíral o doporučení již vybraných respondentů (snowball), avšak konečné rozhodnutí o zařazení vždy vycházelo z cíle maximalizovat variabilitu perspektiv (Kirner & Mills, 2023, p. 80). Tento kontrast umožnil sledovat, jak odlišné typy

aktérství operují ve stejném institucionálním rámci. Výběr respondentů byl průběžný, noví aktéři byli přidáváni podle vznikajících potřeb rozšířit pohled na konkrétní téma.

Specifická pozornost byla věnována respondentům reprezentujícím různé fáze životního cyklu. Starší generace nabízela historickou paměť marginalizace, například zkušenost s resettlement politikami socialismu (Ort, 2023, p. 52) – zatímco mladší lidé poskytovali vhled do současných forem interakce s institucemi formovaných novými socioekonomickými podmínkami. V rámci záměrného výběru byly tyto generace propojeny při analýze mezigeneračních vztahů a jejich vlivu na rozhodování o strategii odporu nebo adaptace. Z hlediska mikro politiky se záměrný výběr respondentů ukázal jako klíčový pro identifikaci aktérů kontrolujících interní distribuční mechanismy zdrojů. Vybíral jsem nejen osoby formálně uznávané jako „zástupce komunity“, ale také neformální lídry, například muže organizující krátkodobé pracovní výjezdy nebo ženy koordinující kolektivní péči o děti během absence rodičů v zahraničí.

Tito aktéři byli schopni popsat skryté procedury rozhodování uvnitř komunity, které výrazně ovlivňují míru viditelnosti vůči majoritě. Purposive přístup měl i své limity. Někteří jedinci odmítly účast z důvodu nedůvěry k externímu člověku, jiným bylo nutné utvrdit jistotu anonymizace dat v rozsahu přesahujícím standardní praxi, aby bylo možné získat materiál k citlivým aspektům neformálních praktik (Kirner & Mills, 2023, p. 76).

Tato selektivní dostupnost informací zároveň reflektovala neviditelné formy moci: ti, kdo kontrolují přístup k určitým datům nebo prostorům (např. soukromé stavby s nelegální úpravou), si ponechávají právo rozhodnout o tom, zda budou prezentovány navenek. Část výběru respondentů vycházela i ze schopnosti aktéra artikulovat vlastní reflexi identitu tvořících strategií. Zahrnutí lidí, kteří si byli vědomi flexibilního nakládání s etnicitou a dokázali popsat její performativní využití při jednáních s institucemi (např. stylizace do „tradičního Roma“ při možnosti např úlevy na daních), poskytlo teoreticky významný materiál pro spojení konceptu etnicity jako konstrukce s každodenním odporem. Celkově tento výběr umožnil vytvořit složitý obraz Romů maloměsta, nikoli jako homogenní celek pasivních příjemců politik majority, ale skupinu různorodých subjektů disponujících odlišnými zdroji moci a strategií jednání.

Díky cílenému výběru bylo možné zachytit variabilitu mikro politických praktik napříč kontexty – od tiché rezistence prostřednictvím kontroly rytmu interakcí po otevřenější adaptace norem

směrem k lokálním prioritám. Tento materiál následně umožnil interpretovat empirická data v souvislosti s teoretickými koncepty, přičemž reflektoval ambivalenci mezi strukturálními omezeními a schopností jednotlivců je adaptovat ve svůj prospěch.

3.2.2 Rozmanitost podle věku, genderu a sociálního postavení

Rozmanitost respondentů z hlediska věku, genderu a sociálního postavení se v terénním materiálu projevila jako klíčový prvek při interpretaci každodenních strategií odporu a mikro politiky. Při výběru byly tyto dimenze sledovány nejen jako formální kategoriální atributy, ale především jako základní rámce odlišné životní zkušenosti, rozdílných zdrojů moci a různých možností adaptace pravidel uvnitř prostředí strukturální marginalizace (Kirner & Mills, 2023, p. 76). Paměť přesídlovací politiku socialismu, na nucené přesídlení ze slovenských osad do českého prostředí nebo na opakované zásahy místních orgánů byla spojována s opatrností vůči institucím a preferencí neformálních řešení problémů (Ort, 2023, p. 248). Rozmanitost podle sociálního postavení byla úzce provázána s interním statusovým řádem v komunitě. Vyšší ekonomické postavení (například díky pravidelnému zaměstnání) umožňuje někdy jedinci prosazovat i zájmy širší rodiny, zároveň však může vést k sociální distanci mezi úspěšnými a ostatními méně úspěšnými členy komunity (Fónadová, 2011, p. 98).

Jedna žena popsala tuto ambivalenci:

„Máme práci oba… ale už nás neberou tak jako dřív. Prý že si hrajme na bílý.“

V rámci terénního pozorování bylo patrné propojení těchto vrstev rozmanitosti: věk formuje míru důvěry či nedůvěry ke státním institucím: gender ovlivňuje typ dostupných strategií: sociální postavení určuje prostor pro vyjednávání norem jak navenek, tak uvnitř komunity. Rozmanitost spočívá také v tom, že stejné atributy mohou být zdrojem moci i omezením. Vysoký interní status může usnadnit přístup ke zdrojům majoritních institucí, ale zároveň uzavírat prostor mimo příslušnou skupinu.

Nízký ekonomický status může znamenat menší možnost oficiálně prosazovat zájmy komunity, ale také větší svobodu využít neformálních strategií odporu bez strachu ze sankcí. Analyticky lze tuto variabilitu chápat jako dynamické možností jednání, které jsou utvářeny souběhem věku,

genderu a sociálního postavení v kontextu dlouhodobé strukturální marginalizace a specifických interních hierarchií (Jakoubek, p. 231).

Tato intersekcionalita ukazuje potřebu interpretovat každodenní politiku a mikro politiku romských komunit prizmatem rozmanitosti životních trajektorií, kdy stejné strategie adaptace pravidel mohou mít odlišný význam podle toho, kdo je vykonává a jaké má možnosti kontrolovat svou viditelnost vůči majoritě i uvnitř vlastní skupiny. V terénním výzkumu se tak rozmanitost respondentů podle věku, genderu a sociálního postavení stala nejen metodologickým nástrojem (Kirner & Mills, 2023, p. 76), ale i analytickou kategorií vysvětlující variabilitu forem odporu a adaptací zachycených v empirickém materiálu.

3.3 Reflexivita výzkumníka

Reflexivní pohled na svou vlastní roli ve výzkumu považuji za neoddělitelný od mé identity. Jsem z poloviny Rom, a proto je toto téma pro mě nejen akademicky relevantní, ale zároveň hluboce osobní a zásadní. Přestože moje rodinná historie zahrnuje romskou linii, nebyl jsem vychován v romském prostředí a většinu života jsem strávil mimo komunitu. V důsledku toho postrádám specifickou kulturní znalost, zkušenost a kulturní kapitál, který Bourdieu definuje jako klíčový zdroj umožňující orientaci a působení v určitém sociálním poli.

Můj habitus, je formován majoritní společností, jejíž hodnoty a normy jsem přirozeně převzal, zatímco romský habitus mi zůstal převážně neznámý díky historické asimilaci.

Tato moje situace ve mně vyvolává dvojí napětí: na jedné straně cítím jisté „vnitřní právo“ k tématu vycházející z mého původu, na straně druhé si plně uvědomuji svou absenci praktického porozumění každodenní realitě romského života. Sebekriticky musím konstatovat, že mé porozumění této realitě je zprostředkované sekundárními zdroji a rozhovory s respondenty, nikoli vlastní zkušeností sdíleného života uvnitř komunity.

Analyticky mě tato pozice staví do liminální role – stojím mezi dvěma světy, aniž bych plně náležel jednomu či druhému. Z hlediska výzkumné reflexivity to pro mě znamená nutnost pečlivého promýšlení interpretací dat tak, aby nebyly ovlivněny romantizací či nevědomým přejímáním perspektiv majoritní společnosti.

V terénu se tato liminalita projevovala velmi konkrétně. Během jednoho rozhovoru na místním hřišti jsem byl fyzicky přítomen u srazu pár místních Romů, ale všiml jsem si, že rozhovory kolem mě utichaly nebo se stáčely k obecným tématům pokaždé, když jsem se k nim pokusil připojit.

Později mi jeden z respondentů naznačil, že „nejdřív je třeba si tě oťukat“, což jsem chápal jako jasný projev nedůvěry vůči někomu bez dostatečně rozpoznatelného kulturního kapitálu v rámci komunity.

V jiném případě mě během rozhovoru respondent opravil v interpretaci symbolického gesta starší ženy, gesto rukou, které jsem považoval za zdvořilostní odmítnutí nabídky pohoštění, bylo ve skutečnosti jemným signálem určitého nesouhlasu s proneseným názorem. Tento moment pro mě byl ukázkou o limitech mých schopností dekódovat neverbální komunikaci bez zakořenění v daném habitusu.

Opakovaně jsem se potýkal s neznalostí interních pravidel komunity například při návštěvě jedné rodiny jsem automaticky oslovil hostitelku křestním jménem (protože se mi tak představila) bez užití příslušného titulu tetka, což působilo neformálně až příliš, a krátce narušilo atmosféru setkání. Až zpětná reflexe a rozhovor s jiným respondentem mi odhalily význam této formy adresování a její roli ve vyjadřování úcty. Tyto zkušenosti mě vedly k tomu, že jsem si začal podrobněji zapisovat všechny situace, ve kterých jsem cítil nejistotu ohledně významu slov či gest, nejen jako empirický materiál, ale také jako sondu do mých vlastních interpretačních omezení.

Zároveň však můj původ někdy otevíral dveře: během úvodního setkání v jedné neziskové organizaci pracující s potravinami stačilo zmínit rodinnou linii mé matky a reakce respondenta byla znatelně vstřícnější než na začátku formálního představení. Respondent mi později řekli, že právě možnost mluvit „s někým ze svých“ byla pro ně důležitá motivace k účasti na výzkumu i když jsem musel opakovaně vysvětlovat svou životní zkušenost mimo komunitu, ale i přes to, jsem poté dostal kontakt na mé pravděpodobně vzdálené příbuzné.

Tyto okamžiky ukazují ambivalenci mé pozice: etnický původ mohl napomoci navázání kontaktu, nicméně absence sdíleného habitusu představovala kontinuální překážku v porozumění jemným významovým vrstvám každodennosti komunity.

V průběhu výzkumu jsem tedy vedl neustálý dialog mezi svou osobní identitou a epistemologickými rámci, které používám. Tento vnitřní dialog byl často spojen se sebe

pochybnostmi i snahou ověřovat interpretace u členů komunity tam, kde si nejsem jistý jejich přesností. Věřím, že otevřená sebekritická reflexe mého postavení – podložená konkrétními scénami z terénu posiluje transparentnost výzkumu a upozorňuje na potřebu neustále zpochybňovat vlastní habitus i výzkumnické schopnosti.

3.3.1 Role výzkumníka v terénu

Role výzkumníka v terénu byla formována kombinací fyzické přítomnosti v prostředí a participace na mikro politických procesech, které určovaly, jaké informace bylo možné získat a jaké situace byly otevřeny k pozorování. Nebyl jsem pouze nestranným pozorovatelem, ale má identita, způsob komunikace a vztahy s aktéry vstupovaly do dynamiky každodenní politiky komunity.

Takové momenty znamenaly posun od sběru dat k participaci na mikro politice. Musel jsem reflektovat, že zapisování a následná publikace mohou fungovat jako nástroj reprezentace zájmů respondenta. Rozhodování o tom, jak tyto perspektivy spojit bez marginalizace jednoho hlasu, bylo součástí reflexivní práce v terénu. Pro mě to tedy znamenalo respektovat pravidla přístupu definovaná komunitou, protože jejich porušení by mohlo vést ke ztrátě důvěry nejen u daného aktéra, ale i u širší skupiny.

Role výzkumníka tedy neustále oscilovala mezi pozicí insidera a outsidera, mezi akceptovaným účastníkem každodenních praktik a externím aktérem reprezentujícím akademický zájem. To znamenalo někdy maskovat nepodstatné detaily nebo rozostřit časové údaje tak, aby analytický text neohrozil konkrétní osoby nebo nevytvořil nové napětí uvnitř komunity. Celkově byla role výzkumníka spoluurčována mikro politikou terénu – má přítomnost ovlivňovala to, co se stane viditelným. A zároveň zapojení modifikovalo průběh některých situací a změnu osobních narativů respondentů.

3.3.2 Možnosti a limity interpretace

Interpretace dat v tomto výzkumu byla neustálým procesem vyjednávání mezi analytickým rámcem a kontextem, v němž jednotlivé informace vznikaly. Možnosti interpretace se opíraly o bohatý terénní materiál získaný kombinací zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů, přičemž každý z těchto zdrojů přinášel odlišnou míru detailu i odlišnou perspektivu na sledované jevy.

Limity pak vyplývaly z povahy každodenní politiky a každodenní rezistence samotné, jedním z hlavních potenciálů interpretace bylo možnost propojit různé vrstvy dat do koherentního obrazu toho, jak každodenní odpor funguje jako součást adaptace pravidel a jak se etnicita používá performativně při jednání s institucemi. Interpretace tohoto jevu umožnila vysvětlit, jak interní statusový řád funguje paralelně k mocenským strukturám majority a může ovlivnit výsledky deklarované spolupráce s majoritou.

Limity interpretace jsou tedy úzce spjaté s performativní povahou interakce mezi badatelem a aktéry. Další omezení vyplývalo z časových strategií respondentů. Historická paměť marginalizace představovala další proměnnou vstupující do interpretací. Možnosti interpretace byly posilovány triangulací dat: pozorování mohlo potvrdit tvrzení z rozhovorů nebo naopak otevřít otázky jejich platnosti. Tento typ propojení poskytl robustnější základ pro analýzu strategií. Maskování nepodstatných detailů nebo rozostření časových údajů mohlo snížit možnost identifikovat konkrétní osobu či událost, zároveň ale mohlo oslabit přesnost časové či prostorové analýzy praktik odporu.

Tato etická úprava vstupovala přímo do analytického procesu. Interpretace tak musí brát v úvahu „tichá místa“ terénního materiálu, oblasti bez dat nejsou absencí jevu, ale mohou být indikátory jeho vysoké citlivosti. Celkově lze říct, že možnosti interpretace byly dány schopností spojit více vrstev empirických dat s teoretickými koncepty odporu, adaptace pravidel a konstrukce etnicity. Limity pak tvořily filtrování informací ze strany aktérů, performativní povaha mnoha momentů, nutnost ochrany anonymity a nepřístupnost některých aspektů interních hierarchií. Analytická práce proto zahrnovala nejen rekonstrukci událostí na základě dostupných fragmentů, ale i reflexi toho, proč některé informace chybí, což samo o sobě vypovídá o konfiguraci moci a role aktérství uvnitř romských komunit.

4 Kontext lokality

4.1 Historie prostoru

Historie města, které tvořilo hlavní terén pro výzkum, je úzce spjata s širšími procesy prostorového a sociálního vymezování romských obyvatel vůči majoritě. Tento obraz byl v období socialismu posilován spojováním Romů s kategorií sociální deviace, jak ukazuje dobový diskurs o „slušném

cikánovi“, tedy takovém, který se zbavuje znaků údajné zaostalosti a příživnictví (Ort, 2023, p. 133). Paměť starších respondentů zdůrazňuje nucené přesuny ve druhé polovině 20. století, zejména ze slovenských venkovských osad do městských periferií, čí průmyslových měst.

Často šlo o kombinaci státní politiky a ekonomických motivací nabídka práce v průmyslových závodech společně s tlakem na „usazení“ kočovníků (V tomto případě práce v cukrovaru). Po roce 1989 se projevily důsledky privatizace bytového fondu mnoho romských rodin nemělo možnost odkoupit své byty a postupně byly vytlačovány do horších objektů. Starší generace připomínají dobu, kdy Romové měli své místo na trhu nebo u železniční stanice, tyto pozice nabízely jistou míru ekonomické autonomie i statusu („své gadže“ a „své Cikány“, jak vyjadřoval dobový idiom) (Pelikán, 2017, p. 45).

Segregace ve vzdělávání má v českých maloměstech dlouhou tradici. Už školní kroniky z šedesátých let zaznamenávají oddělování romských dětí do zvláštních tříd pod záminkou potřeby „speciálního přístupu“. Po pádu socialistického režimu tato praxe nezmizela, ale pouze se proměnila formálně, například převedením dětí do tzv. praktických škol (Dostálová, 2010, p. 3).

Škola v tomto městě má kombinovanou základní školu běžnou se školou speciální, což vytváří zdánlivou rovnost (děti chodí do stejné školy), avšak speciální třídy jsou plné romských dětí.

Historie města je tedy nejen sledem urbanistických a institucionálních zásahů, ale zároveň představuje také živý rámec formovaný minulými zkušenostmi segregace, nucenými přesuny a ambivalentními přínosy modernizačních projektů.

Každý prostorový posun měl svou institucionální logiku a zároveň aktérskou reinterpretaci uvnitř komunity, kde se tyto vrstvy dodnes prolínají ve způsobech adaptace pravidel či performativní práce s identitou při kontaktu s institucemi.

4.2 Sociální struktura a ekonomické podmínky

Sociální struktura v maloměstské lokalitě byla formována souběhem interních statusových mechanismů a vnějších strukturálních bariér, které ovlivňovaly každodenní možnosti jednání. Respondenti opakovaně zdůrazňovali, že postavení jednotlivce uvnitř komunity je určeno zejména rodinnými sítěmi a zaměstnáním/nezaměstnáním. Tyto parametry jsou

Ekonomické podmínky jsou úzce provázány s těmito strukturami. Dlouhodobá absence stabilních pracovních příležitostí po privatizaci státních podniků vedla k tomu, že rodiny kombinují nízkopříjmové zaměstnání a neformální ekonomické aktivity (Ort, J. 2017, p. 92). Typická je praxe krátkodobých či sezónních pracovních výjezdů, které přinášejí nejen finanční prostředky, ale i symbolický „kosmopolitní kapitál“ - vyšší prestiž založenou na zkušenostech z jiného sociálního prostředí (Ort, J. 2017, p. 121). Tento interní status však nemusí být jednoznačně pozitivní. V některých případech posiluje kontrolu jedné skupiny nad zdroji a omezuje přístup ostatním členům komunity (politicky silné rodiny). Toto selektivní zapojení do formálního trhu práce reprodukuje původní příbuzenské struktury ve sféře ekonomiky. Specifickou dimenzi mají formy obživy spojené s tradičními profesemi, například kovářství nebo hudební vystoupení, které byly ještě před několik desetiletí běžnou součástí života. Dnes tyto činnosti fungují spíš jako doplňkový zdroj nebo kulturní kapitál využitelný v performativním kontextu vůči majoritě. Vnější strukturální bariéry zasahují i do ekonomických strategií. Segregace ve školství omezuje možnost mladší generace dosáhnout kvalifikace potřebné pro dobře placená místa (Dostálová, 2010, p. 3), čímž de facto uzavírá cestu k socioekonomické mobilitě.

Dvojsečnost mezi adaptací a odporem je patrná i zde: část aktérů se snaží vstoupit do formálních pracovních struktur skrze jazykovou adaptaci (snaha o zbavení se používání romštiny) (Ort, J. 2017, p. 44), zatímco jiní tuto strategii odmítají jako „gádžovství“ a raději udržují interní ekonomiku založenou na výměně práce uvnitř komunity.

Historická paměť hraje zásadní roli ve způsobech organizace ekonomických vztahů. Respondenti pamatující na tendence resettlement politiky socialismu popisují, jak centrální opatření narušila homogenní komunity tím, že spojila neslučitelné rodiny. Ekonomicky to vedlo ke konfliktům o společné zdroje a znemožnilo vznik jednotné reprezentace při jednání s majoritou. V současných městských komunitách absence jasného vůdce nebo existence více konkurenčních mluvčích komplikuje institucionální dialog a výsledkem je často neplodný kontakt se samosprávou.

Sociální stratifikace uvnitř komunity se promítá i do mezigeneračních vztahů. Ekonomické podmínky se navíc překrývají s kulturním kapitálem. Schopnost využít performativní etnicitu při žádostech o podporu je často spojena s lidmi v lepším interním postavení (Kašparová, 2007, p. 138).

To vytváří asymetrie v přístupu k externím finančním zdrojům, kdy ti s nižším statusem mohou mít méně možností prezentovat své potřeby způsobem očekávaným institucemi. Celkový obraz spojuje strukturální faktory (segregace ve školství, nedostatek stabilních pracovních míst), interní hierarchii, historickou paměť a mikro politiku distribuce zdrojů. Sociální struktura a ekonomické podmínky nejsou oddělitelné: tvoří hustou síť, která určuje nejen formy přežití, ale i prostor pro každodenní odpor a adaptaci pravidel vůči majoritním institucím (Jakoubek, p. 235).

4.3 Vztahy mezi Romy a Neromy

Vztahy mezi Romy a Neromy v lokálním bych v kontext terénu popsal jako proměnlivé, silně závislé na konkrétních aktérech, historickém rámci a místních mocenských konfiguracích.

Zkušenosti respondentů ukazují, že navenek může tato interakce působit harmonicky, například sdílené momenty na veřejných akcích, ale pod tímto obrazem přetrvávají nerovnosti a asymetrie.

Jedna starší žena činžovního domu vzpomínala: „Když jsme dělali na hřbitově, gadžové nám i pomohli… ale jinak dělaj, že nás neznají.“ Tento výrok ukazuje selektivní vstupy majority do prostoru kooperace. Přítomnost při akceptovaných aktivitách, absence při běžném každodenním životě (Malík, 2023, p. 48). Historické procesy stigmatizace ovlivňují tyto vztahy dodnes. Romské domy v centru i mimo něj jsou spojovány s kategorií „cikánské osady“, což se promítá do symbolických hranic: návštěva těchto míst při večerních hodinách pro Neromy znamená překročení bezpečných hranic, často doprovázené očekáváním odlišných pravidel chování. Romové naopak vstupují do centra s vědomím, že jejich pohyb je více viditelný a může být hodnocen optikou stereotypů o „nepřizpůsobivosti“.

Tyto asymetrie v pohybu a viditelnosti ovlivňují každodenní mikro politiku, například volbu času pro nákup nebo řešení běžných administrativních úkonů tak, aby minimalizovaly kontakt či možnost negativního hodnocení. Jedna matka popsala školní situaci

„Řekli mi, že dcera má jít do speciální třídy… já jim řekla, že nechci, že chci, aby měla dobrou možnost pro studium, ale pak mi říkali, že bude mezi svýma a že jí tam bude líp.“

Tento případ ukazuje aktérství romských rodičů při obraně vzdělávací trajektorie dítěte vůči návrhovým rozhodnutím majority. Zkušenost se segregovaným školstvím byla zejména pro starší

respondenty důkazem dlouhodobého omezování kontaktů mezi Romy a Neromy ve formálním vzdělávacím prostředí.

Existují i vztahy založené na politické dimenzi participace Roma ve funkci zástupce nebo poradního orgánu pro minoritu (komunitní pracovníci). V některých případech jde o formální zastoupení bez reálného vlivu, ale jeho hodnota spočívá spíš v optickém efektu přítomnosti Roma ve veřejném rozhodovacím těle než v možnosti prosadit specifické zájmy komunity. Neromští respondenti komentovali tuto situaci slovy:

„Mají tam toho jednoho… ale poslouchají ho?“

Tato otázka odráží nedůvěru k symbolické reprezentaci a podporuje preference neformálních cest vyjednávání přímo na lokální úrovni. Celkový obraz vztahů mezi Romy a Neromy tedy zahrnuje spektrum od praktické spolupráce přes performativní prezentace identity až po selektivní akceptaci institucionálních zásahů navenek spojenou s interními adaptačními strategiemi. Oba směry interakce jsou rámovány historickou pamětí segregace a stigmatizace, aktuálními strukturálními bariérami (například segregací ve školství) i interním statusovým řádem komunity (Jakoubek, p. 146).

Aktérství Romských jedinců spočívá právě ve schopnosti pohybovat se v této ambivalenci a balancovat mezi potřebou užívání služeb majority se snahou uchovat kontrolu nad vlastní identitou i podobou vstupu do veřejného prostoru.

5 Analýza dat

5.1 Otevřené kódování

5.1.1 Institucionální zkušenost

Paměť socialismu a migrace před rokem 1989 zásadně ovlivňuje interpretaci dnešních kontaktů s institucemi. Starší generace si vybaví socialismus soubor opatření, které bylo vnímáno jako nucené usazení „cikánských“ rodin v nových obydlích. Ačkoliv tehdejší politika deklarovala modernizační cíl, její přijetí bylo často selektivní, rodiny využily nové bydlení, ale odmítly přehrát svůj každodenní život plně do vzorců majority. Současná institucionalizace má pro ně podobný význam, nedůvěra k motivům zásahů vede ke strategiím poslušnosti navenek spojeným s interně

řízenou modifikací jejich obsahu. Interakce s policejními orgány jsou podbarveny historickými zkušenostmi teritorializace „cikánského způsobu života“ jako údajného přirozeného prostoru (Ort, 2023, p. 178).

Respondenti připomínali praxi vyhánění Romů z veřejných prostor pouze na základě jejich přítomnosti (bez ohledu na provinění) přičemž tento mechanismus je v paměti stále spojen s nutností disciplinovat „problémovou skupinu“.

Současné kontakty s policií jsou tímto obrazem ovlivněny. Institucionální zkušenost není uniformním příběhem o přijímání či odmítání externích zásahů, je to proces selektivního vstupu do formálních interakcí spojený s kontrolou obsahu a rytmu těchto kontaktů. Respondenti ji popisují pomocí narativů propojujících minulost a současnost, potřeby a symbolické strategie uchování autonomie.

Aktérství spočívá právě v umění pohybovat se mezi očekáváním majority a vlastní logikou života, deklarovat shodu tam, kde je to politicky bezpečné, a zároveň si ponechat možnost tichého přepsání pravidel podle interních priorit (Ort, 2023, p. 178).

5.1.2 Každodenní odpor

Každodenní odpor v kontextu sledovaných lokalit je těsně spjat se strategií přežití a ve své praxi často neoddělitelný od adaptace pravidel.

Terénní pozorování ukazuje, že aktéři volí formy odporu nikoli jako jednorázové akce, ale jako průběžné mikro politické manévry reagující na konkrétní stav vztahů s institucemi a uvnitř města. Tyto formy nejsou nutně explicitní – často jsou maskovány jako běžné jednání, čímž se vyhýbají přímému konfliktu a zároveň narušují původní záměr majoritních zásahů (Dušková, 2024, p. 4).

Odpor bývá také spojen s jazykovou volbou. Volba češtiny při komunikaci s institucemi (a komunikace romštinou v domácím prostředí) je vnímána jako integrační krok, ale její použití může být strategickým filtrem, umožňuje totiž kontrolovat obsah sdělení tak, aby pro neromského posluchače byl jednoznačný, ale zároveň zachovat prostor pro alternativní interpretaci uvnitř komunity (Ort, J. 2017, p. 44).

Celkový obraz každodenního odporu zahrnuje dynamickou kombinaci viditelných a skrytých forem jednání: humor a ironii k relativizaci autority: jazykové filtry k úpravě sdělení podle publika, ekonomické praktiky mimo legální rámec.

Tyto formy nejsou homogenní ani automaticky emancipativní, někdy reprodukují jiné typy omezení (například genderové role či statusovou exkluzi), ale vždy představují výraz schopnosti aktérů jednat uvnitř omezeného prostoru daného strukturálními nerovnostmi (Jakoubek, p. 235).

5.1.3 Identita

Identita, jak ji artikulovali respondenti v terénu, se ukazuje jako variabilní a situovaná konstrukce, která se mění podle kontextu interakce a vztahu k interním i externím strukturám moci. Romové pracující v majoritním prostředí často romskou identitu potlačují, aby minimalizovali riziko negativního hodnocení či diskriminace. Paměť formuje obsah identity stejně silně jako aktuální socioekonomické podmínky.

Po roce 1989 se možnost deklarovat romskou národnost při sčítání lidu nepromítla automaticky do vnitřního sebe vymezení. Pro část respondentů byl tento národní rámec cizí, chápali svou identitu primárně skrze lokální vazby a nikoli skrze abstraktní pojem „romského národa“. Jeden starší muž to shrnul: „My máme společnou historii… ale nejsme jeden národ. Jsme různí.“

Taková dvojkolejnost umožňuje regulovat obsah sdělení podle publika. Otevřenost vůči majoritě bez ztráty kontroly nad interní interpretací. Rozhovory odhalily také momenty, kdy performativní model identity sloužil jako mikro politický nástroj odporu vůči stereotypům majority. Tato narušující strategie neodmítla institucionální interakci, ale redefinovala obraz Roma před očima majority, odmítla stereotyp očekávaný druhou stranou.

Významné jsou rozdíly mezi generacemi. Mladší lidé mají větší tendenci experimentovat s viditelností identity podle situace, střídají její zdůraznění a potlačení nejen v kontaktu s majoritou, ale i uvnitř komunity kvůli mezigeneračním odlišnostem v hodnotách. Starší generace tuto flexibilitu někdy hodnotí kriticky („Dělají gádžovské věci“), jindy ji uznávají jako praktickou reakci na diskriminační prostředí. Celkově terén ukazuje identitu nikoli jako rigidní kategorii, ale jako dynamické pole rolí a sebe-prezentací. Aktéři rozhodují o tom, kdy bude romská identita viditelná a jaký obsah jí přisoudí podle aktuálních potřeb, např. ochrany autonomie uvnitř

komunity, získání zdrojů od majority nebo rezistence vůči stereotypům. Tato schopnost flexibilního nakládání s etnicitou je součástí mikro politiky přežití. Volba viditelnosti se stává jemným mechanismem kontroly moci v prostředí strukturální marginalizace.

5.1.4 Komunita

Komunita, jak ji definovali respondenti, představuje živý a proměnlivý organismus, jehož struktura se formuje na základě příbuzenských vazeb, a sdílených narativů o minulosti i aktuálním postavení vůči majoritě.

Vnitřní organizace není jen výsledkem geografické blízkosti: její logika odráží složitou síť vztahů moci, která v sobě kombinuje statusy s dynamickou redistribucí ekonomických a symbolických zdrojů.

V rozhovorech zaznívalo: „Tam dole bydlí ti, co jsou jak gádže … my jsme tady.“ Tato prostorová identifikace sloužila jako mapa mocenských hierarchií uvnitř komunity. Komunita nebyla homogenním celkem, interně existují rivality mezi skupinami, které mají dopad na distribuci moci i zdrojů.

Ekonomická dimenze komunitního života je neoddělitelná od sociální struktury. Migrace za prací vytváří nové vrstvy prestiže – návraty jedinců jsou spojeny s viditelným materiálním kapitálem (nové zařízení domácnosti) a možnostmi intervenovat do lokální politiky rozdělování zdrojů.

5.2 Kategorie politické rezistence

5.2.1 Interakce s institucemi

Interakce s institucemi v prostředí romských komunit, zachycené v terénu, jsou mnohovrstevnaté a odrážejí jak historicky zakořeněnou nedůvěru, tak schopnost aktérů využívat formální struktury pro vlastní účely.

Společným rysem je nuance v tom, jak se formální pravidla přijímají navenek a zároveň interně přizpůsobují osobním prioritám. Tento „tichý přepis“ pravidel se ukazuje jako dominantní mikro politický mechanismus. Tyto výroky nelze chápat jen jako porušení dohody: jde o strategii uchování autonomie uvnitř systému, který je primárně kontrolován majoritou.

Interakce s policií jsou zatíženy historickou pamětí stigmatizujícího teritorializování „cikánského způsobu života“ (Ort, 2023, p. 178).

Neziskové organizace a sociální služby jsou vnímány jako vítané, pokud přinášejí hmatatelné zdroje (jídlo, drogérii a finance). Z pohledu majority jde o kooperaci, z perspektivy Romů o uchování kontroly nad výsledkem (Jakoubek, p. 195).

Interní statusové rozdíly významně ovlivňují podobu interakcí. Právo jednat jménem skupiny bývá vyhrazeno lidem z vyššího interního postavení (Jakoubek, p. 146), což filtruje obsah sdělovaný institucím a může vést k tomu, že hlas marginálních skupin není slyšitelný.

Frustrace žen z absence jejich hlasu při rozhodování ukazuje na dvojitou rovinu, odpor vůči výběru reprezentanta ze strany majority i vůči monopolu jejich vlastních lídrů. Celkový obraz interakcí ukazuje propojenost formální poslušnosti s tichým přepisem pravidel: filtrování informací skrze jazykové a prostorové strategie: využívání performativní identity k získání zdrojů.

Ambivalence těchto vztahů spočívá v tom, že stejné mechanismy mohou působit emancipativně i konzervativně, umožňují udržet kontrolu nad klíčovými oblastmi života a zároveň reprodukují nerovnosti strukturálně dané i interně vytvořené (Jakoubek, p. 235).

5.2.2 Strategie přežití

Strategie přežití pozorované v terénním výzkumu nelze chápat jen jako snahu o zajištění základních potřeb, ale jejich podobu formují kulturní normy, historická zkušenost marginalizace a aktuální konfigurace moci uvnitř komunity i ve vztahu k majoritním institucím.

Tyto strategie často oscilují mezi adaptací a tichým odporem, přičemž hranice mezi oběma rovinami jsou proměnlivé a podmíněné konkrétní situací. Aktéři volí jednotlivé mechanismy podle toho, jaký mají přístup ke zdrojům, jaký status jim přísluší v interním hierarchickém řádu a jak viditelné je jejich jednání vůči neromským aktérům.

Jedním z nejvýraznějších vzorců přežití je kombinace nízkopříjmových pracovních aktivit ve formálním sektoru s rozsáhlým zapojením do neformální ekonomiky (Ort, J. 2017, p. 92). Přístup k těmto výměnám není rovnoměrný, kontrolu nad nimi mají lidé s hustou sítí příbuzenských vazeb nebo vyšším interním kapitálem (Jakoubek, p. 146), což umožňuje selektivní přístup k ekonomickým výhodám.

Interní redistribuce zdrojů představuje strategii ochrany slabších členů skupiny, ale také upevnění moci dominantních linií (Jakoubek, p. 146). Materiál od neziskových organizací je formálně dostupný všem domácnostem, fakticky jeho alokaci ale určují lidé s autoritou v komunitě, což může vést k nerovnému rozdělení výhod. Tento mechanismus chrání sociálně nejzranitelnější jedince před úplným vyloučením z podpory, ale zároveň reprodukuje statusovou exkluzi uvnitř skupiny.

Strategie přežití nejsou homogenním ani univerzálním nástrojem, jejich variabilita odráží různorodost zkušeností respondentů, rozdílů v statusech a rozdílů v přístupu k zdrojům, čímž se stávají klíčovým prvkem mikro politického působení komunity vůči systémovým omezením (Jakoubek, p. 235).

5.3 Hlavní analytická témata

5.3.1 Tichý odpor jako každodenní strategie přežití

Tichý odpor, jak se prezentoval v terénním výzkumu, se ukazuje jako organická součást každodenních strategií přežití v prostředí strukturální marginalizace. Nejde o jednorázové akce, ale o sérii mikro politických manévrů, které jsou pevně začleněny do běžného rytmu života a často maskovány jako „normální“ jednání.

V terénních scénách velice často projevovala strategie simulovaného souhlasu: formálně přijaté pravidlo nebo projekt bylo následně, bez vyjednávání s institucí, upraveno podle interních priorit. Tato pragmatická forma vyjednávání nevylučuje rezistenci, ale právě naopak, umožňuje uchovat kontrolu nad výsledkem zásahu při současném splnění formálních očekávání majoritního aktéra. Jazyková volba je subtilním nástrojem tichého odporu. Při formálních interakcích může aktér přepnout do češtiny, aby splnil očekávání majority, ale interně zároveň zachová romskou komunikaci pro přenos „pravého“ obsahu sdělení.

Ekonomické mikro praktiky odporu zahrnují reinterpretaci pravidel infrastruktury, například nelegální napojení na elektřinu není jen reakcí na nedostupnost legálních služeb (Pelikán, 2017, p. 114), ale i vyjádřením symbolického práva na stejné podmínky jako má majorita.

V komunitním diskurzu tyto praktiky nejsou primárně formulovány jako politická gesta, jejich rezistentní význam vyplývá z kontextu strukturální exkluze. Odkaz na praktiky minulého režimu

v terénu legitimizuje opatrnost vůči novým projektům, simulovaný souhlas spojený s přepisem obsahu zásahu je prezentován jako „to, co fungovalo vždy“. Tento mezigenerační transfer vzorců podporuje konzistenci tichého odporu v čase a zároveň ho adaptuje podle aktuálních technologií či nových forem interakce (například digitální komunikace s úřady).

Výsledky zkoumání zdůrazňují, že tichý odpor jako každodenní strategie přežití není homogenním mechanismem: jeho podoby jsou různorodé a závislé na konkrétní situaci. Společným jmenovatelem je však aktérství, schopnost řídit obsah i rytmus interakcí s majoritou, udržovat kontrolovanou viditelnost, kombinovat zdánlivou poslušnost s interním přepisem pravidel a využívat kulturní i jazykové prostředky k ochraně prostoru autonomie před plnou kontrolou externích struktur moci (Jakoubek, p. 235).

5.3.2 Vyjednávání se státem: každodenní politika v praxi

Respondenti opakovaně ukazovali, že přijetí institucionálního zásahu navenek neznamená automatické převzetí jeho parametrů. Pravidla jsou převedena do lokální logiky, adaptována na dostupné zdroje a kulturní normy, což umožňuje zachovat prostor autonomie (Ort, 2023, p. 152).

Typická formulace „řekneme ano a pak si to uděláme po svém“ byla zaznamenána napříč generacemi a lokalitami, jde o systémově zakotvený mikro politický nástroj, který jedinci používají při kontaktu s obecními úřady, školami nebo neziskovými organizacemi. Navenek šlo o vstřícnost vůči projektům, uvnitř o preventivní zásah zajišťující kontinuitu života.

5.3.3 Ambivalence důvěry v instituce

Výzkum ukazuje, že vztah respondentů k institucím je komplexní, často ambivalentní a situačně proměnlivý. Tato ambivalence má své historické i aktuální kořeny. Pro starší generaci je výrazně ovlivněna pamětí období socialismu, kdy státní přesidlovací politika byla chápány jako kontrolní mechanismus zaměřený na „cikánské obyvatelstvo“ (Ort, 2023, p. 248).

Deklarovaná snaha o modernizaci byla přijata jen částečně: většina rodin využila nové prostory nebo infrastrukturní úpravy, ale uvnitř komunity pokračovala logika života odlišná od majoritních norem.

Ambivalence důvěry se projevuje tím, že stejné instituce mohou být po určité stránce vítány a po jiné odmítány. Například obecní úřad jako poskytovatel hmotných zdrojů získává pozitivní hodnocení, pokud jeho vstup neohrožuje vnitřní uspořádání prostoru či distribuci zdrojů.

Školství je oblast, kde se ambivalence výrazně materializuje. Rodiče jsou ochotni spolupracovat při běžných administrativních úkonech nebo komunikaci o domácích úkolech, ale nevěří doporučením k segregovanému vzdělávání (Votavová, 2015, p. 19).

Další rovina vyplývá z toho, jak instituce vybírají reprezentanty komunity. Často preferují osoby z dominujících rodinných linií, což pro některé respondenty znamená pocit vyloučení z možnosti artikulovat své potřeby navenek.

Frustrace mladších žen z absence jejich hlasu („Obec mluví jen se strýcem… já tam nemám hlas“) není jen kritikou majority: odráží i interně reprodukovanou nerovnost uvnitř komunity.

V diskusích uvnitř komunity bývá tato strategie obhajována jako účelový prostředek pro získání zdrojů („Musíme jim dát to, co čekají“), zároveň však kritizována („Tak nás budou pořád vidět jako jiný

Celkově lze říct, že důvěra v instituce není binární, nepohybuje se mezi plnou akceptací a odmítáním, ale představuje kontinuum situovaných reakcí ovlivněných historickou pamětí marginalizace, interním statusovým řádem a aktuálním kontextem zásahu.

Aktérství jedinců spočívá v tom, že tuto důvěru modulují podle vlastního porovnávání rizik a výhod: využívají externích zdrojů tam, kde to neohrožuje kontrolu nad klíčovými oblastmi života, a zároveň adaptují obsah pravidel tak, aby byl kompatibilní s lokální logikou existence (Jakoubek, p. 235). Ambivalence není slabostí, ale je mikro politickou strategií přežití ve strukturálně nerovném prostředí.

5.3.5 Vnitřní diferenciace komunity

Vnitřní diferenciace komunit se ukazuje jako mnohovrstevnatý proces, formovaný souběhem historicky zakořeněných statusových rozdílů, aktuálních socioekonomických podmínek a každodenní politiky. Respondenti opakovaně zdůrazňovali, že pozice jednotlivce uvnitř skupiny není výsledkem pouze individuálních schopností či osobních zásluh, ale především příslušnosti k určité rodinné linii, často spojené se statusem.

Ekonomická diference také posiluje strukturální oddělení uvnitř komunity. Migranti vracející se ze zahraničí a přinášejí nejen finanční prostředky, ale i nový symbolický kapitál (Ort, J. 2017, p. 121).

Tato prestiž je často využita selektivně. Pracovní příležitosti nebo materiálové zdroje jsou distribuovány primárně k jejich okruhu příbuzných. Genderová dimenze diferenciace je patrná zejména ve sféře reprezentace. Ženy vykonávají významnou část organizační práce uvnitř komunity, koordinace péče o děti během migrací rodičů či organizace společných akcí, stále však bez formální možnosti jednat s institucemi (Fónadová, 2011, p. 146).

Některé z nich popisovaly frustraci nad tím, že právo komunikovat navenek patří mužům z „vyššího“ interního statusu. Tato genderová asymetrie může být zachována i skrze mikro politické mechanismy odporu, ženy filtrují informace podle toho, kdo je přítomen, a záměrně modifikují obsah veřejného sdělení tak, aby zachovaly kontrolu nad interpretací uvnitř komunity.

Diferenciace má rovněž kulturní podobu. Některé skupiny používají performativní etnicitu k prosazení svých potřeb při kontaktu s institucemi, zatímco jiné tento postup odmítají jako „gádžovství“ nebo reprodukci exotizujících stereotypů (Ort, 2023, p. 258).

Rozhodnutí použít etnicitu strategicky bývá výsledkem interních debat hlas dominantních linií zde opět převládá a může marginalizovat alternativní způsoby prezentace identity. Neformální lídři zastávající funkci organizátorů ekonomických aktivit (například krátkodobých pracovních výjezdů nebo přerozdělování charitativních darů) si upevňují postavení kontrolou toků informací o dostupných zdrojích.

Právo zapojit se do těchto aktivit je často podmíněno loajalitou vůči těmto lídrům nebo příslušností k jejich příbuzenskému okruhu (Fónadová, 2011, p. 146). Interně tedy dochází k redistribuci moci nejen podle statusového rámce daného narozením, ale i podle aktuálních vazeb na klíčové poskytovatele ekonomických možností. Historická paměť marginalizace legitimizuje současné vzorce. Tyto zkušenosti jsou předávány mladším generacím a fungují jako argument proti homogenizaci komunity, podporují zachování oddělených segmentů s vlastními pravidly života.

Celkově vnitřní diferenciace komunity představuje dynamickou konfiguraci statusových rozdílů, prostorových vzorců bydlení, ekonomických strategií a kulturních praktik. Aktérství zde spočívá v tom, že tyto rozdíly nejen přijímají jako danost, ale také je využívají ke strategickému prosazení

vlastních zájmů, ať už při distribuci zdrojů uvnitř nebo při vyjednávání se státem, čímž se stávají klíčovou součástí mikro politiky přežití ve strukturálně nerovném prostředí.

5.3.6 Gender a generace jako osy rozdílů

Výsledek zkoumání jasně naznačuje, že gender a generace fungují jako dvě vzájemně se proplétající osy rozdílů, které zásadně formují možnosti participace, způsoby mikro politického členění a podobu každodenních strategií odporu. Tyto rozdíly nejsou jen strukturální kategorií vnější analýzy, ale jsou hluboce zakotveny ve vnitřním statusovém řádu komunity a v kulturních normách předávaných v rámci inter generační paměti.

Strategií bylo simulovat souhlas s požadavky majority a následně adaptovat jejich obsah podle interních priorit. V těchto vzorcích lze vysledovat kontinuitu mezi minulými zkušenostmi kontrolních zásahů státu a současnou každodenní politikou. Mezigenerační rozdíly ovlivňují volbu strategií odporu i adaptace. Mladší ženy častěji experimentují s jazykovým kódováním informací, střídají romštinu a češtinu a angličtinu podle toho, zda chtějí splnit formální očekávání instituce nebo zachovat interní významovou rovinu sdělení.

Starší generace disponuje silným kulturním kapitálem spojeným s pamětí marginalizace a znalostí historických praktik přežití. Tento kapitál může být mobilizován k legitimizaci interních pravidel i při vyjednávání navenek: „Tak jsme to vždycky dělali“ bylo opakovaným argumentem.

Pro mladší generaci má tato paměť dvojí funkci, kdy představuje ochranný rámec proti rizikům otevřeného konfliktu a zároveň omezuje možnost inovativních strategií tam, kde starší vidí nebezpečí destabilizace interních struktur. Gender se zde nevztahuje jen na biologickou kategorii, ale pojímá se jako sociálně konstruovaná role spojená s přístupem ke zdrojům, viditelnosti a pozici v rámci komunity.

Příklady z terénu ukazují, že i mezi muži existuje diferenciace podle schopnosti vést ekonomické projekty či organizovat práci. Muži bez této pozice mohou mít podobně slabý hlas při reprezentaci navenek jako ženy.

Interní distribuce příležitostí k pracovní migraci nebo k zapojení do neformální ekonomiky často kopíruje rodinné linie: genderové role se pak vážou k tomu, kdo fyzicky vykonává práci a kdo má právo o ní rozhodovat (Fónadová, 2011, p. 146).

Generační rozdíl ovlivňuje i míru důvěry vůči institucím. Starší respondenti mají explicitní nedůvěru ke školskému systému po zkušenostech se segregovaným vzděláváním.

Analyticky lze gender a generaci chápat jako osy rozdílů procházející všemi oblastmi mikro politiky - určují právo na hlas při jednání s institucemi, modulují volbu strategií odporu či spolupráce navenek, ovlivňují přístup k ekonomickým zdrojům i možnost výkonu performativní identity podle kontextu. Toto aktérství spočívá právě v schopnosti vyjednávat tyto role, někdy jejich překročováním (mladší ženy používající jazykové strategie k obejití statusové exkluze), jindy upevněním.

V prostředí strukturální marginalizace je tato vyjednávací práce klíčovým mechanismem udržení autonomie: umožňuje zachovat flexibilitu v pohybu mezi očekáváním majority a vlastní logikou života komunity při současném respektování nebo cíleném narušování interních hierarchií (Jakoubek, p. 235).

6 Aktérství marginalizovaných jedinců

Toto aktérství marginalizovaných jedinců v prostředí sociálně vyloučených romských komunit se v terénních datech ukazuje jako soubor jemných, situovaných forem jednání, které vycházejí z kombinace historicky zakořeněných zkušeností, aktuálních strukturálních omezení a interních pravidel moci. Nejde o čistě individuální ani kolektivní proces, ale funguje ve více rovinách současně. Od vlastního mikro manévrováni v konkrétní interakci, po strategický přesun významů a kontrolu viditelnosti navenek. Celkově terén ukazuje toto aktérství marginalizovaných aktérů jako sérii kontextově specifických kroků, někdy plánovaných, jindy spontánních, které propojují adaptační strategii s ochranou autonomie. Tyto kroky nejsou jen reakcí na strukturální tlak – často aktivně redefinují parametry institucionálních zásahů a nastavují nové hranice viditelnosti identity či prostoru komunity směrem k majoritním aktérům. Toto chování zde není romantizovaným obrazem odporu, ale je všedním, proměnlivým procesem řízení obsahu interakcí napříč rovinami moci.

8 Závěr

Analýza potvrzuje, že každodenní formy odporu a neformální politiky v sociálně vyloučených romských komunitách jsou provázány s interními hierarchiemi, historickou pamětí marginalizace a aktuální dynamikou vztahů k institucím. Aktéři využívají jemné strategie spojující deklarovaný souhlas s formálními pravidly a následné interní úpravy jejich obsahu, čímž si zachovávají kontrolu nad prostorem života i podobou identity. Tyto postupy se odehrávají převážně v běžných interakcích a fungují jako účinný mechanismus omezení vlivu strukturálních nerovností.

Práce s viditelností prostoru a aktivit patří k nejčastějším mikro politickým nástrojům – komunita selektivně určuje, co bude prezentováno při návštěvách úředníků nebo inspekcí, přičemž „veřejně přístupné“ části plní roli obrazu spolupráce, zatímco citlivé segmenty zůstávají skryté. Tento proces chrání interní autonomii a zároveň udržuje žádoucí status navenek. Interní mocenské vztahy založené na ekonomických skupinách, příbuzenských sítích a rozdílech podle genderu či generace formují právo zastupovat komunitu i podobu informací předaných institucím – vzniká tím prostor pro odpor vůči externím normám i proti monopolům uvnitř skupiny.

Ekonomické strategie přežití kombinují formální zaměstnání s neformálními aktivitami a jsou provázány s interní redistribucí zdrojů ovládanou lidmi z vyššího statusu. Migrace za prací přináší materiální i symbolický kapitál využitelný při jednání navenek, ale může také reprodukovat nerovnosti tím, že výhody zůstávají omezeny na vybrané okruhy příbuzných. Jazykové strategie a performativní práce s etnicitou umožňují regulovat míru viditelnosti a obsah sdělení podle publika: spojení identity s mikro politickými postupy tak odráží situovanost mezi pragmatickým využitím identity a kritikou její stereotypizace.

Historická zkušenost s přesídlovací politikou a dlouhodobá stigmatizace formují vzorce opatrnosti, simulovaného souhlasu a následného přepisu pravidel, které se přenášejí mezi generacemi a adaptují podle aktuálních komunikačních prostředků i institucionálního kontextu.

Genderová a generační dimenze fungují jako osy rozdílů ovlivňující participaci, přístup ke zdrojům i možnosti prosazování strategií odporu či spolupráce – ženy často nesou hlavní organizační břemeno bez formální reprezentace, mladší členové experimentují s flexibilním užíváním identity a jazykových filtrů.

Výsledkem je repertoár strategií balancujících mezi formálním souhlasem a nenápadnou rezistencí. Kontrola viditelnosti, jazykové kódování informací, prostorové omezení vstupu externích aktérů, časové manévrování a performativní práce s etnicitou. Neviditelné formy moci působí paralelně vůči majoritním strukturám i uvnitř komunity a mohou mít současně posilující i omezující účinky.

Ambivalence těchto procesů představuje situovanou strategii přežití v podmínkách omezených možností otevřené změny mocenských vztahů. Flexibilita při kombinování různých forem jednání umožňuje aktérům reagovat na strukturální tlak a redefinovat parametry institucionálních zásahů tak, aby zachovali praktickou i symbolickou autonomii ve specifických podmínkách každodennosti.

9. Literatura

Ort, J. (2017). *Mobilita romů v kontextu lokálních vztahů. Případová studie z okresu svidník na východním slovensku.*

Ballard, R. (2023). Everyday resistance: Theorising how the “weak” change the world. In R. Ballard & C. Barnett (Eds.), *The routledge handbook of social change* ,Routledge.

Bunescu, I. (2014). *Roma in europe: The politics of collective identity formation* ,Ashgate.

Creţan R. (2021), EVERYDAY ROMA STIGMATIZATION: Racialized Urban Encounters, Collective Histories and Fragmented Habitus *INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL RESEARCH*.

Dienstbierová, K. (2011). *Identita v biografickém vyprávění. Případ slovenských romů z prostředí českého maloměsta.*

Dostálová, L. (2010). *Romská populace a reprodukce sociálních nerovností ve vzdělání.*

Dušková, M. (2024). *"Mezi mlýnskými koly": Intersekcionální analýza zkušeností romských žen v české republice*.

Fónadová, L. (2011). *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy romů v české společnosti*.

Jakoubek, M. *SEŠITY PRO SOCIÁLNÍ POLITIKU ROMOVÉ - KONEC NEJEDNOHO MÝTU*.

Kašparová, I. H. M. (2007). *FakultabsociálníchbstudiíbMasarykovybuniverzitybvbBrněb*.

Kirner, K., & Mills, J. (2023). *Introduction to ethnographic research: A guide for anthropology*.

Malík, R. (2023). *Srovnání dvou slovenských romských osad na východním slovensku z etnografické perspektivy*.

Ort, J. (2021). Romové jako místní obyvatelé? Přináležení, cikánství a politika prostoru ve vesnici na východním slovensku. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 581–608.

Ort, J. (2023). *ROMOVÉ JAKO AKTÉŘI „CIKÁNSKÉ OTÁZKY". NÁLEŽENÍ, MOBILITA a PŘESIDLOVACÍ POLITIKA v ČESKOSLOVSKU 60. LET / roma agents of the "gypsy question". Belonging, mobility, and resettlement policy in czechoslovakia in the 1960s*.

Pelikán, V. (2017). *Romové a příroda: Obraz a realita*

Sobotka, E. (2002). *Political repr es entation of the roma: Roma in politics in the czech republic, slovakia and poland*.

Vavroch, M. (2014). Pilotní výzkum v etnografii – bariéry v interakci mezi romy a majoritou.

Votavová, J. (2015). *Romové jako mediální téma*.